

L. BALOGH BÉNI*

A „lázado dák”

*Petru Groza magyarság- és Erdély-képe az 1920-as évek végéig***

„Gróza Péter állítólag rendes ember, a magyarok kedvelik, és reménykednek a neve hallatán...”

Vida Gábor¹

The “Rebellious Dacian”. Petru Groza’s Image of Hungarians and Transylvania until the End of the 1920s

ABSTRACT: Petru Groza took a well-thought-out, consistent and tolerant principled position towards the Hungarians in both minority and majority situations. In addition to the fact that he was well aware that Greater Romania can only be consolidated with a correct nationality policy, his tolerance can also be explained by his upbringing and his personality traits: the inclusive spirit of the Szászváros college, and the fact that directness and generosity were the cornerstones of his character. This is primarily why he was able to rise above the religious and racial prejudices characteristic of the age, and this is why he considered the Hungarians as equal partners.

KEYWORDS: image of Hungarians, minority issue, nationality policy, Hungarian-Romanian reconciliation, Transylvanian regionalism

Petru Groza Románia 20. századi történelmének egyik meghatározó politikusa volt, aki tevékenységével Erdély és az erdélyi magyarság sorsát is nagyban befolyásolta.² Nemcsak magánemberként, hanem politikusként is egész életében követ-

* A szerző történész, a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézetének tudományos munkatársa. E-mail: L.Balogh.Beni@tk.hun-ren.hu

** A tanulmány az NKFIH 143767 sz. projekt keretében készült.

¹ Vida Gábor: *Senkiháza. Erdélyi lektűr*. Budapest: Magvető, 2023. 399.

² Petru Groza (1884–1958): erdélyi román ügyvéd, üzletember, politikus. Politikusi karrierjét Nagy-Romániában kezdi. 1919-ben képviselővé választják, 1921-ben pedig Alexandru Averescu tábornok néppárti kormányában először tárca nélküli miniszter, majd ideiglenes közlekedési miniszter, végül Erdélyért felelős miniszter. 1926–1927-ben az újabb Averescu-kormányban közmunkaügyi, majd tárca nélküli miniszter. Ezt követően néhány évre visszavonul

keztesen a magyar–román történelmi megbékélés szükségességét hirdette. Ennek kapcsán az alábbi főbb kérdések merülnek fel:

– Kisebbségi helyzetben miként lehetett egyszerre magyarbarát, a magyar–román közeledés őszinte híve és a román nemzeti célok megvalósításáért elszántan küzdő nemzetépítő?

– A hatalom berkeibe kerülve, döntéshozói pozícióban változott-e a magyar-sághoz való viszonya?

– Melyek voltak magyarbarátsága magánéleti motivációi?

A fentiekkel összefüggésben a továbbiakban elsősorban azt vizsgálom vázlatosan, hogy gyermek- és ifjúkorában milyen közvetlen tapasztalatokat szerzett a magyarokról, miként viszonyult hozzájuk az 1920-as évek végéig, illetve hogyan alakult Erdély-képe, mit gondolt az erdélyi regionalizmusról.

Gyermek- és ifjúkori tapasztalatok

Petru Groza Dél-Erdélyben, egy Hunyad megyei, román többségű kis faluban, Bácsiban (Băcia) született. Apja román nemzeti érzelmű ortodox pap volt, fiatalon meghalt anyja pedig egy szintén görögkeleti pap lánya. Neveltetésére így emlékezett vissza:

„Akkoriban, mint régi román papi család sarja, dákoromán sovíniszta tradíciókkal terhelt légkörben nevelkedve, magyar nyelvismereteim nagyon kezdetlegesek voltak. Nem illett túl jól és túl sokat magyarul beszélni.”³

1895-ben került a szászvárosi református Kún Kollégium főgimnáziumába. Felmerül a kérdés: miért pont ide, a Krassó-Szörény megyei parókiájától viszonylag távol eső iskolába küldte fiát a nagykastélyi (Coștei) ortodox pap, miért nem a közeli lugosi állami főgimnáziumba? Egyrészt a családi hagyomány miatt (ő maga is oda járt), másrészt pedig azért, mert Petrut szegényletes és nyomasztó emlékek fűzték Lugoshoz: ott ugyanis elemi iskolás korában három társával együtt pénzt lopott, majd az atyai büntetéstől való félelmében öngyilkosságot kísérelt meg, amire évekkel később is emlékeztek a helybeliek.⁴

---

a politikai élettől, és éles baloldali fordulatot vesz. 1933-ban egy román parasztszervezet, az Ekésfront elnökévé választják. Az 1944. november 4-én megalakult második Constantin Sănătescu-kormányban, majd a december 6-án hivatalba lépő Nicolae Rădescu-kormányban miniszterelnök-helyettes. 1945. március 6-án szovjet nyomásra I. Mihály király Románia miniszterelnökévé nevezi ki, amely tisztséget 1952-ig tölti be. 1952-től haláláig a Nagy Nemzetgyűlés Elnökségének elnöke, azaz államfő.

³ Groza, Petru: *A börtön homályában. Malmaison, 1943–1944 telén.* 2. kiadás. Budapest: Gondolat Kiadó, 1986. 170.

⁴ Groza, Petru: *Adio lumii vechi! Memorii.* București: Compania, 2003. 19–25.

A szászvárosi kollégium befogadó és toleráns szellemisége döntő hatással volt szellemi fejlődésére, az ott eltöltött nyolc év alatt kristályosodott ki őszinte magyarbarátsága.⁵ Szászvárosban tökéletesen elsajátította a magyar nyelvet: az érettségi vizsgán Arany Jánosról írt dolgozatával például ő nyerte el a magyar nyelv és irodalom első díját. A Toldi-trilógia jutalmul kapott aranyozott kötetű díszpéldányát élete végéig megőrizte, és Arany János maradt az egyik kedvenc költője, akitől gyakran és szívesen idézett. Életre szóló barátságokat kötött sok magyar származású iskola- osztálytársával, így például Nagy Vilmos későbbi magyarországi vezérezredessel, honvédelmi miniszterrel, Roth Ottóval, utóbb az 1918-as Bánsági Köztársaság polgári kormánybiztosával, Serestély Bélával, akiből vasúti tisztviselő és költő lett, vagy Tőkés Ernő majdani bukaresti református esperessel. Tanárai között volt Bartók György, a későbbi református püspök, Tankó Béla, 1936/1937-ben a debreceni egyetem rektora és Csűrös Pál, akinek hatására szerette meg Arany költészetét.

Szászvárosi diákéveire, az osztálytársaival és tanáraival való kapcsolataira emlékezve jóval később Groza ezt írta:

„A többség köztünk magyar fiú volt. Egynehányan más nemzetiségűek; egy-két román, német, izraelita. Nyolc éven át viaskodtunk a sovinizmus szellemével. Öreg tanáraink legtöbbje külföldi egyetemeket járt, szabadelvű kálvinista volt és sokszor segített át minket a holtpontokon, mely önzetlen barátságunk kiépítését fenyegette. Sokszor adódott alkalom, hogy a magunk kezdeményezéséből is megnyilatkoztassuk összetartozásunkat fajra, vallásra, nemzetiségre való tekintet nélkül.”⁶

Budapesti egyetemi éveit – 1903 és 1907 között, közel egyéves megszakítással – bekapcsolódott az ott tanuló román fiatalok politikai mozgalmába, és a radikális nemzeti eszmék hatása alá került.⁷ Lobbanékony természete miatt a magyar egyetemistákkal való egyik vitája verekedéssé fajult, amelynek végén a túlerőben lévő magyar diákok haragja elől szociáldemokrata érzelmű pincérek menekítettek ki az Egyetemi Diákasztal étkezdéjéből. Botránysos viselkedése következtében majdnem kizárták az egyetemről; ezt végül Heinrich Gusztáv irodalomtörténész, az intézmény rektora akadályozta meg, akit meglepett és elragadott a román diák kiváló magyartudása. Groza meggyőzte a rektort, hogy tiszteli és szereti a magyar

⁵ Groza gimnáziumi éveiről bővebben: L. Balogh Béni: *Petru Groza szászvárosi magyar kapcsolathálója. Osztálytársak és tanárok*. Kézirat, megjelenés előtt.

⁶ Groza, Petru: *Így indultunk... Részlet egy önéletrajzi regényből*. Kézirat, Serestély Béla jegyzetével és ajánlásával, 1960. március 15. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, MS 10.233/a. 6–7. (A szöveg magyar nyelvű.)

⁷ Budapesti tanulmányait megszakítva, az 1905/1906-os tanévben a berlini, majd a lipcei egyetem diákja volt. 1906 őszén újra beiratkozott a budapesti egyetemre, amit 1907-ben fejezett be, és még ugyanabban az évben doktorált.

történelem nagy alakjait, köztük II. Rákóczi Ferencet, akinek emlékét a vád szerint meggyalázta. Őszintén sajnálta indulatos viselkedését, annak kiváltó okát az étkezdeben kifüggesztett tábla feliratával magyarázta: „Itt tilos oláhu! beszélni!”⁸

A korra jellemző kölcsönös nemzeti türelmetlenség, a magyar–román ellentétek kiéleződése tehát az ifjú Groza személyiségén is nyomot hagyott, de korábbi szászvárosi pozitív tapasztalatai ennél jóval erősebbeknek bizonyultak. Heinrich Gusztáv pártatlan viselkedése is hatással volt rá – emlékirataiban „nagyon rendes ember”-ként jellemezte –, és a későbbiek során is összehozta a sors olyan kifogástalan magatartású személyekkel, akik megerősítették benne a magyarok iránti szimpátiát, a magyar–román megbékélés gondolatát.

EBBE az irányba mutattak a gróf Apponyi Alberttel való találkozásai is, amelyek szintén hatottak rá. Apponyit – valószínűleg 1905-ben – azért kereste fel budapesti egyetemistaként, hogy a segítségét kérje, mivel a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium nem hagyta jóvá arra vonatkozó kérelmét, hogy felsőfokú tanulmányait Németországban folytathassa.⁹ Határozott és öntudatos fellépése imponált Apponyinak, aki – Heinrich Gusztávhoz hasonlóan – szintén megjegyezte, hogy milyen szépen beszél magyarul. Miután a beszélgetés során megtudta, hogy Groza apja román ortodox pap, engedélyezte kérelmét azzal a tanáccsal, hogy ne felejtse el hazáját, azaz Magyarországot, és ha visszatért külföldről, újból látogassa meg. Erre a látogatásra azonban már nem került sor, ellenben jóval több mint másfél évtizeddel később, 1923-ban véletlenül összetalálkoztak Budapest egyik utcáján. Apponyi megismerte őt, és elmondta neki, hogy mélyen beivódott emlékezetébe egykori látogatójának „lázado dák” arca.¹⁰ Grozának megtetszett a párhuzam, és a későbbiek során gyakran nevezte magát lázado dáknak. Valószínűleg büszke is volt arra, hogy a vele szemben jóindulatot tanúsító magyar gróf aggatta rá először ezt a találó jelzőt.

Az Apponyival való első találkozásától eltérően nem volt szerencséje néhány évvel később, 1910-ben az ügyvédi vizsgáján, amelyre ügyvédjelöltként hároméves lugosi gyakornoki idő után jelentkezett Budapesten. Az egyik vizsgáztatója ugyanis (valószínűleg Balogh György, akit nem sokkal korábban neveztek ki a budapesti büntető törvényszék elnökévé) megbuktatta, mivel – Groza szerint – gyűlölte

⁸ Groza, 2003: *Adio lumii vechi!...* 55–57. Az esetről lásd még Bitfoi, Dorin-Liviu: *Petru Groza, ultimul burghez. O biografie*. București: Compania, 2004. 21–22.; Ivașcu, George: *Prefață*. In: Dr. Petru Groza: *Articole, cuvîntări, interviuri. Texte alese*. București: Editura politică, 1973. 9–10.

⁹ Groza visszaemlékezésében, ahol leírja találkozásukat, Apponyi tévesen miniszterként szerepel, holott miniszteri funkciót csak később, 1906–1910 között töltött be. Groza viszont 1905 szeptemberében utazott el Berlinbe tanulmányai folytatása végett, így Apponyival nyilván ezt megelőzően találkozhatott. Groza, 2003. 75–77. Vö. Bitfoi, 2004. 23–24.

¹⁰ Groza, 2003. 77.

a románokat és magyar sovíniszta volt.¹¹ Másodszeri próbálkozásra 1911-ben Groza már gond nélkül vette az akadályt, és Déván nyitott jól menő ügyvédi irodát.

Sikeresen megúszta a frontszolgálatot az I. világháború idején. A lugosi, majd orosházi székhelyű, többségében román nemzetiségű katonákból álló 8. honvéd gyalogezredben szolgált 1914–1918 között. Alaptalan volt az 1930-as években egyes erdélyi kommunisták által terjesztett hír, miszerint együtt katonáskodott Kun Bélával, és ez idő alatt barátok voltak.¹² Groza, aki főként elegáns megjelenésével, testre szabott egyenruhájával tűnt ki társai közül, öntudatos románként kötelességének érezte a magyar hadsereg működésének szabotálását, de persze saját jól felfogott érdeke is azt kívánta, hogy minél távolabb maradjon a frontvonalától. Hírhedt lógósnak számított: kivonta magát a tartalékos tisztí képzésből, és nemegyszer engedély nélkül távozott hosszabb-rövidebb időre egységétől. Az egyik ilyen alkalommal parancsnoka, a hozzá megértően viszonyuló Réthy Zsolt ezredes közbenjárása mentette meg attól, hogy a szegedi hadbíróóság elé kerüljön.¹³ Groza ekkor becsületszavát adta felettesének, hogy tudta nélkül ezentúl nem fog kimaradni. Ígéretét azonban megszegte, mivel szerinte azt Réthy fenyegetésekkel csikarta ki, és különben is: „a szerelem és a politika terén a becsületszó nem mindig érvényes”.¹⁴ A nagyszebeni görögkeleti érseki zsinat választott tagjaként, valószínűleg 1917-ben, eltávozási engedély nélkül részt vett egy zsinati ülésen. Évtizedekkel később írt visszaemlékezései szerint (amelyek gyakran pontatlanok, illetve jócskán felnagyítják szerzőjük szerepét) botrányba fullasztotta az ülést: nemzeti radikális társaival együtt – báró Petrichevich-Horváth Emil, a határszéli görögkeleti és görögkatolikus román iskolaügyek kormánybiztosának jelenlétében – a renegátnak

¹¹ Uo. 112–114. Balogh György (1861–1931) később, 1919-ben igazságügy-miniszter volt Friedrich István kormányában.

¹² Ezt Gombó Samu, a dévai kommunista pártsejt titkára közölte 1933-ban a szintén kommunista Génád-testvérekkel. Lásd Génád, Eugen – Génád, Henrik: *Amintiri despre dr. Petru Groza, conducătorul Frontului plugarilor*. Csíki Székely Múzeum. Bányai László Hagyaték, IV. D. 14. (Köszönöm Főcze Jánosnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta a dokumentumot!) Vö. Bítfoi: i. m. 61. Mint ismeretes, Kun Béla a kolozsvári 21. honvéd gyalogezredben szolgált 1914-től 1916 tavaszáig, amikor is orosz hadifogságba esett. Borsányi György: *Kun Béla. Politikai életrajz*. [Budapest]: Kossuth Könyvkiadó, 1979. 35–38.

¹³ Groza, 2003. 171. A székelyföldi születésű, dévai lakhelyű Réthy Zsolt, akinek apja tanfelügyelő és Groza édesapjának jó ismerőse volt, 1914 őszén a déli, majd az északi hadszíntéren harcolt, ahol megsebesült. 1915-ben kiképzési és szervezési feladatokkal kinevezték a lugosi pótzászlóalj parancsnokává, ezt követően ismét kiment a frontra, és másodszerre is megsebesült. 1916-ban került vissza a hátszágba, Lugosra, állandó orvosi felügyelet alá. Felettesei megbízható törzstisztként és kiváló parancsnokként jellemezték. Jól beszélt románul is. Személyi anyagát lásd HM HIM Hadtörténelmi Levéltár, AKVI 17476 Réthy Zsolt. Groza katonatársa, Ilie Lazár, a későbbi nemzeti parasztpárti politikus szerint Réthy „megértő ember” volt, román feleséggel. Lazár, Ilie: *Amintiri*. București: Fundația Academia Civică, 2000. 36.

¹⁴ Groza, 2003. 172–173.

tartott, mérsékelt irányvonalú Vasile Mangra erdélyi görögkeleti érsek leváltását követelte.¹⁵ Orosházára visszaérve a kaszárnya engedély nélküli elhagyása miatt és felségsértés vádjával letartóztatási parancs várta.¹⁶

A román nemzeti mozgalom harcosa

Leszerelése után, 1918 őszén aktív szerepet vállalt Déván a román nemzeti mozgalom vezetőségében: tagja lett a november 7-én megalakult helyi Román Nemzeti Tanács végrehajtó bizottságának, közreműködött a román nemzetőrség (gárda) megalakításában, és a közeli falvakat járta. Fontos szerepet vállalt Déván és környékén a közbiztonság és a rend fenntartásában, így neki is köszönhető, hogy a frontról hazatérő katonaság által fellázított lakosság zavargásai, rendbontásai nem torkolltak vérontásba. Két társával együtt – a budapesti Magyar Nemzeti Tanács, az aradi Központi Román Nemzeti Tanács és a szász országgyűlési képviselők közös felhívásának szellemében¹⁷ – november 3-án nyilatkozatot bocsátott ki, amelyben többek között arra kérte Hunyad megye „román népét”, hogy legyen „szelíd, szófogadó”, nemzetiségtől függetlenül minden embert tartson tiszteletben, kímélje mások vagyonát, és akadályozza meg a szégyenteljes cselekedeteket.¹⁸

Dévai küldötként részt vett a december 1-jei gyulafehérvári román nagygyűlésen, amelynek november 30-i előkészítő tanácskozásán (legalábbis ezt írta visszaemlékezéseiben) erőteljesen követelte Erdély Romániával való feltétel nélküli és azonnali egyesítését. Ellenezte Iuliu Maniu állítólagos tervét, amely szerint Erdélynek legalább 10 évre autonómiát kellene adni Románián belül, hogy ez idő alatt az „elmaradott” regátiakat felemelhessék saját szintjükre. A történelmi valóság ezzel szemben az, hogy Maniu, aki később valóban Erdély Románián belüli egyfajta autonómiájában gondolkodott, a gyulafehérvári nagygyűlésen még a feltétel nélküli

¹⁵ Uo. 172–180.; Bitfoi: 2004. 50–52.

¹⁶ Mivel a 8. honvéd gyalogezred iratanyaga nincs a Hadtörténelmi Levéltár őrizetében, ezért Groza katonaeveiről nem rendelkezünk elsődleges, megbízható forrásokkal. Mintegy negyven évvel később államelnökként, két indiai egyetemi tanárral beszélgetve Groza áldozatként állította be egykori önmagát. Azt mondta, hogy az I. világháború éve alatt a magyar hadseregben politikai tevékenysége miatt megismerte a börtönöket és a zárkákat. Lásd: Vizita profesorilor indieni dl Mohamat Habib și d-na Afzar Afzaluddin la dl președinte dr. Petru Groza. 13 mai 1955. Arhivele Naționale Istorice Centrale (Nemzeti Történelmi Központi Levéltár, Bukarest, a továbbiakban: ANIC), Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, nr. inv. 3296, dos. nr. 152/1955. f. 6.

¹⁷ Közli: *Erdélyből jelentik. A Károlyi-kormány nemzetiségi minisztériumának válogatott iratai 1918. november 3. – 1919. január 29.* Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: L. Balogh Béni. Kolozsvár – Budapest: Iskola Alapítvány Kiadó – Magyar Nemzeti Levéltár, 2020. 1. a) dokumentum, 78.

¹⁸ Lazăr, Ioachim – Morar, Nicolae Marcel: *Hunedoreni și Marea Unire din 1918.* Deva: <https://biblioteca-digitala.ro>, 2009. 55. (Utolsó letöltés: 2024. augusztus 15.)

egyesülést pártolta.¹⁹ Groza utólag felnagyította saját szerepét a másnapi, december 1-jei események leírása során is, amikor elfogadták és az összegyűlt tömeg előtt kihirdették az egyesülési határozatot. December 2-a kapcsán pedig azt írta, hogy nyíltan ellenezte a Maniu által vezetett ideiglenes erdélyi kormányzati, közigazgatási és népképviselői testület, a Kormányzótanács létrejöttét, tiltakozásképpen pedig elhagyta az ülést, és hazautazott Dévára. Még ha mindez így is történt volna, az kétségtelen, hogy ellentétben azzal, amit visszaemlékezéseivel lépten-nyomon bizonyítani próbált, Grozának viszonylag szerény szerep jutott a sorsdöntő gyulafehérvári napokon.²⁰

A december 15-én Dévára bevonuló román csapatok fogadásán ő is beszédet mondott, továbbá összekötő volt köztük és a dévai román nemzetőrség között a branyicskai magyar–román katonai összecsapás során,²¹ illetve segédkezett a magyar lakosság lefegyverzésében.²² 1918. december 23-ig rendszeres résztvevője volt a helyi Román Nemzeti Tanács üléseinek, ezt követően azonban – nem tudjuk, miért – már egyetlen tanácskozáson sem vett részt.²³

Nincs biztos tudásunk arról, hogy a román csapatok dévai bevonulását követően Groza fellépett-e a magyar lakosok megfélemlítése, ártatlan polgárok inzultálása és testi fenyegetése ellen.²⁴ Erről eddig mindössze egyetlen utalást találtunk,

¹⁹ *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban. Dokumentumok.* Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: L. Balogh Béni. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020, 30–32.

²⁰ Visszaemlékezéseiben Groza két fejezetet szentelt a gyulafehérvári eseményeknek és az azokban való részvételének: Groza, 2003. 181–205. Az 1980-as években Romániában több tanulmány is túlértékelt az 1918. december 1-jén betöltött szerepét. Lásd pl. Rabinovici, Herbert: Participarea Dr. Petru Groza la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918. In: *Sargetia. Acta Musei Devensis*, XVI–XVII. 1982–1983. 443–455.; Lazăr, Ioachim: Dr. Petru Groza și Marea Unire de la 1 Decembrie 1918. In: *Sargetia. Acta Musei Devensis*, XVIII–XIX. 1984–1985. 315–321. Szerepét reálisan értékeli: Lazăr – Morar, 2009. 145–149.

²¹ A Déva melletti, 1918. december 14–15-i branyicskai (Brănișca) összecsapást az váltotta ki, hogy a magyar alakulatok megpróbálták megakadályozni a román csapatok átkelését a Maroson. A folyó a belgrádi katonai konvenció szerint demarkációs vonal volt, amelyet a román hadseregnek – elvileg – nem lett volna szabad átlépnie. Henri Berthelot tábornok, a Francia Dunai Hadsereg parancsnoka azonban a román hadsereg vezérkarának kérésére önhatalmúlag engedélyezte azt. A branyicskai összecsapás során a román katonáknak sikerült elfoglalniuk a vasúti állomást és a folyón átívelő hidat. Erről bővebben: Lazăr – Morar, 2009. 121–123.

²² Lazăr, 2000. 62.

²³ Decei, Aurel: Procesele-verbale ale ședințelor Consiliului Național din Deva și alte documente privind comitatul Hunedoara în anii 1918–1919. In: *Sargetia. Acta Musei Devensis*, V. 1968. 313.

²⁴ A román megszállást követő áldatlan dévai közállapotokról és a helyi Magyar Nemzeti Tanács 1918. december 24-én kelt tiltakozásáról lásd: *Erdélyből jelentik...* 73. a) – 73. e) sz. iratok. A dévai impériumváltás kapcsán a helyi főreáliskola tanárainak dilemmáit szemlélteti Ablonczy Balázs: *Impériumváltás a dévai várhegy alatt.* <https://trianon100.hu/blog-cikk/imp-eriumvaltas-a-devai-varhegy-alatt> (Utolsó letöltés: 2024. augusztus 19.)

éspedig dr. Leitner Mihály dévai ügyvéd, az Országos Magyar Párt helyi tagozata elnökének 1925-ben kelt visszaemlékező soraiban.²⁵ Eszerint, amikor a román csapatok bevonultak Dévára, a parancsnok szuronyos őrséggel fogatta el az utcán, és ráparancsolt, hogy azonnal hagyja el a várost, mivel „sovinista magyar, lapszerkesztő, negyvennyolcas pártelnök”. Leitner ekkor kigombolta kabátját, és mellét kifeszítve ezt mondta: „Uram! Magyar voltam, az maradok továbbra is és, ha lakolnom kell, végezz velem!” Erre a parancsnok megszorította a kezét, és azt mondta: „Férfi vagy!” A jelenetnek tanúja volt Petru Groza is, aki „külön gratulált” Leitnernek a magatartásáért.²⁶ Ebből az egy esetből természetesen nem vonhatunk le mélyreható következtetéseket, de ha valóban úgy történt, ahogy Leitner több mint hat évvel később leírta, akkor Groza feltételezhetően nem viszonyult ellenségesen a helyi magyarsághoz a román megszállást követő napokban sem.²⁷

1919 és a Kun Béla-kapcsolat

A történészek számára Groza életének legfeltáratlanabb szakasza mindaddig az a több mint tíz hónap volt 1918. december 23-ától 1919. november elejéig, amelyet források hiányában nem lehetett dokumentálni. Életrajzírója szerint nemcsak a politikától vonult vissza, de „egy időre titokzatos módon a közéletből is eltűnik. Elhagyta vajon Dévát?” – tette fel a kérdést 2004-ben megjelent monográfiájában Bítfoi.²⁸ Egy újonnan feltárt román levéltári forrás segít, legalábbis részben, megválaszolni a kérdést.²⁹ A Valer Căndrea elleni, a nagyszebeni Kormányzótanácshoz felterjesztett 1919-es dévai büntetőper anyagából ugyanis többek között az derül ki, hogy Groza abban az évben a Hunyad megyei árszászék napidíjas hivatalnokja volt Déván. Felettesével, az árszászék elnökével, Valer Căndreaival, akivel egyébként szomszédok voltak, különféle üzleti ügyekbe is belebonyolódott: így például

²⁵ Leitner Mihály (1864–?): a budapesti rabbiképző Intézetben végzett, de végül a jogi pályát választotta, és Déván lett ügyvéd. Emellett helyi lapokat szerkesztett, a Lugoson megjelenő *Magyar Kisebbség* munkatársa és az Országos Magyar Párt dévai tagozatának elnöke volt.

²⁶ Válaszok Kovács Lajos lelkész úrnak. Dr. Leitner Mihály válasza. *Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle*, 1925. május 1. 342.

²⁷ A Groza nevéhez fűződő, ellenőrizhetetlen igazságtartalmú magyar népi legendák között vannak olyanok is, amelyek az impériumváltáshoz kapcsolódnak. Az egyik szerint Groza védelmezte meg 1919-ben szülőfaluját, Bácsi magyar lakosait, amikor a környező román falvak lakói rájuk akartak törni. Egy másik történet arról szól, hogy 1919-ben helybeli hözöngő román legények meg akarták akadályozni, hogy a magyar fiatalok a bálban csárdást táncoljanak. Groza azonban rendreutasította a román támadókat, a magyaroknak pedig azt mondta: „Járják csak a csárdást bátran, énekeljenek magyarul, ha kedvük tartja.” Beke György: Groza faluja. *Hitel*, 2002/4. 84.

²⁸ Bítfoi, 2004. 61.

²⁹ *Cauza criminală contra lui Valer Căndrea*. ANIC, Fond Consiliul Dirigent, nr. inv. 1130, dos. nr. 8/1919.

Cândrea megbízásából Károly trónörökös áprilisi szászvárosi látogatása alkalmával³⁰ ő is a városba utazott, és a királyi párt ábrázoló portrékat, román dalok kottáit, valamint Románia-térképeket árusított, ezeken három nap alatt adott túl.³¹ Állítólag vasszögekkel is kereskedtek: Temesvárról például egy vagonnyi szöveget hozattak, amit egy marosillyei banknak adtak el 12 ezer korona haszonnal.³² A per anyagából az is kiderül, hogy 1919. október 24-én a dévai román csendőrség egy razzia során több tucat fiatalembert tartóztatott le, köztük Grozát. A vád ellenük az volt, hogy katonaszökevények. Cândrea közbenjárása nyomán Grozának végül Toma Vasince prefektus segítségével sikerült tisztáznia helyzetét.³³

Évekkel később Erdélyben, főleg parasztpárti körökben, elterjedt az az alaptalan hír, miszerint 1919 tavaszán és nyarán, tehát a Magyarországi Tanácsköztársaság idején Budapesten tartózkodott „az ő jó barátjánál”, Kun Bélánál. Eszerint onnan Kun hűgával együtt továbbutazott Moszkvába, és megismerte Sztálint is. Ez lenne a magyarázata Groza későbbi baloldaliságának, valamint Sztálin iránta tanúsított bizalmának, ami 1945-ben, de azután is megnyilvánult.³⁴ Mindebből – a fentebb említett levéltári forrás tükrében is – valószínűleg csak annyi igaz, hogy Groza valóban ismerte és Kolozsváron gyakran meg is látogatta Kun hűgát,³⁵ Irént, de a tanácsköztársaság vezetőjével nem volt „jó barát”. Jól ismerte viszont Kun Béla sógornójét, azaz Kun Béla testvérének, Sándornak a feleségét, Erdős Annát is, akiről 1929-ben ezt írta: „Közvetlenül [a Szovjetunióba való] távozása előtt láttam, fiatal, barna, szimpatikus nő, Kolozsváron beszéltem vele. 8-9 évvel ezelőtt gyakrabban láttam Nagy Kálmán családjában, ahol a kvártélyom volt.”³⁶ Groza és Kun Béla kapcsolatát illetően az a legvalószínűbb

³⁰ A forrásban egyik helyen tévesen Ferdinánd király látogatását említik (Uo. 39. verso), egy másik helyen a román csapatok erdélyi bevonulását (Uo. 10. verso). Szászvárosba valójában Károly trónörökös látogatott erdélyi körútja során, 1919. április 11-én.

³¹ *Cauza criminală contra lui Valer Cândrea...* 10. verso, 39. verso. Cândrea Valer 1918 előtt a brádi járás szolgabírója, majd a Hunyad vármegyei árvaszéki elnökhelyettese volt. A román megszállást követően megyei árvaszéki elnök, később alprefektus lett.

³² Uo. 40.

³³ Uo. 1. verso, 2.

³⁴ Bítfoi, 2004. 61–62. Liviu Groza, Petru Groza legkisebb fia Dorin Liviu-Bítfoijal való beszélgetése során cáfolta a korabeli híreszteléseket, és maga Bítfoi sem adott hitelt azoknak.

³⁵ Uo. 62.

³⁶ Groza, Petru: *O răfuială – singura – cu spiritele. 1929. Proces-Verbal.* Arhiva Petru Groza din Deva (Petru Groza irattára, Deva, a továbbiakban: APGD), cutia nr. 81, „Spiritele”. Kun Sándor okleveles gazdatiszt a bátyja, Kun Béla támogatásával 1925-ben kiköltözött a Szovjetunióba, majd kivitte feleségét, Erdős Annát és két fiukat is. A házaspár egy kolhozban kapott állást. Kun Sándort a nagy sztálini tisztogatások idején, feltehetően 1936-ban kivégezték. Ruffy Péter: Kun Sándort kivégezték, Kun Béla pedig „hasonló betegségben halt meg...” *Brassói Lapok*, 1939. október 22. 12–13.

változat, hogy személyesen nem ismerték egymást, de Kun Béla a hűgától és elsősorban a sógornőjétől hallott Grozáról.³⁷

A Néppárt politikusa

Az újonnan megalakult Nagy-Románia első, 1919 novemberében tartott parlamenti választásán Groza a Maniu által vezetett Nemzeti Párt akarata ellenében indult, és fölényesen legyőzte a nagyszebeni Kormányzótanács jelöltjét. Képviselőként tagja lett annak a parlamenti bizottságnak, amelynek feladatát a Kormányzótanács gazdálkodásának kivizsgálása, az elkövetett visszaélések feltárása képezte, tevékeny részt vállalva ezzel 1920. április 4-i felszámolásában.³⁸ Maniu és Groza között elsősorban elvi, stratégiai ellentétek feszültek. Míg Maniu úgy vélte, hogy a Nemzeti Pártnak a regáti területekre is ki kell terjesztenie tevékenységét, addig Groza – Octavian Gogával együtt – meg volt győződve arról, hogy a Nemzeti Párt történelmi szerepe és létjogosultsága Erdély csatlakozásával megszűnt, politikusainak pedig az erdélyi regionalizmus kiküszöbölése végett regáti pártokba kell belépniük.³⁹ Ő maga is ezt tette, amikor 1920-ban több társával együtt otthagyta a Nemzeti Pártot, és a regáti román, főleg falusi lakosság körében rendkívül népszerű Alexandru Averescu tábornok Néppártjának tagja lett, amelynek színeiben az 1920-as választásokon ismét bejutott a parlamentbe.⁴⁰ Döntésének azonban egyéb, személyesebb oka is lehetett: a tehetséges és emellett rendkívül ambiciózus fiatalember úgy gondolhatta, hogy a Nemzeti Pártban maradván nem lesz lehetősége a gyors közéleti érvényesülésre, és hosszú időnek kell majd eltelnie ahhoz, hogy

³⁷ Ezt a változatot erősíti az előző lábjegyzetben idézett, újonnan feltárt dévai levéltári irat is, amely egy 1929-es dévai spiritiszta szeánsz jegyzőkönyvét és annak utóiratát tartalmazza. A szeánszon Groza megidézte a Szovjetunióban élő Kun Béla szellemét is, aki arra a kérdésre, miszerint ismeri-e Grozát, azt válaszolta, hogy a sógornője, Magda (helyesen: Anna) által, s ő jókat mondott róla. Grozát utólag mélyen megrendítették a szeánszon tapasztalt különös jelenségek, nem tudta racionálisan értelmezni a megidézett „szellemekkel” való kommunikációt. Végül arra a következtetésre jutott, hogy erre egyelőre nincs tudományos magyarázat, és mindaz, ami a szeánsz alatti „beszélgetések” során elhangzott, csupán az ő tudatalattijának a kivetülése. Groza: *O răfuială – singura – cu spiritele*, 1929.

³⁸ Chirîtoiu, Mircea: Cine a fost dr. Petru Groza? *Dosarele Istoriei*, 1998/2. 4.; Részletesebben: Groza, 2003. 217–220.

³⁹ Bítfoi, 2004. 82–83.

⁴⁰ Averescu, Alexandru (1859–1938): regáti politikus és a korabeli Románia egyik legkiválóbb katonai vezetője. Hírnevét elsősorban az I. világháború ütközeteiben alapozta meg. 1906-tól dandártábornok, 1930-tól marsall. Politikai karrierjét 1907-ben kezdte hadügyminiszterként. 1918-ban, 1920–1921-ben és 1926–1927-ben miniszterelnök. 1918-ban többedmagával megalapította A nép ligája nevű pártot, amelynek neve 1920-tól Néppárt lett. Tisztességes és hatékony kormányzást ígért, az alkotmány betartását, valamint földreformot.

komolyabb pozícióhoz jusson.⁴¹ Erre sokkal nagyobb esély mutatkozott a Néppártban, amely Erdélyben is terjeszkedni kívánt. Averescu ezért tárt karokkal fogadta, megbecsülte, majd hatalomra kerülve bevette kormányaiba: 1921-ben tárca nélküli, majd ideiglenes közlekedési, végül Erdélyért felelős miniszter, 1926–1927-ben pedig közmunkaügyi, ezt követően tárca nélküli miniszter volt.

Azt, hogy 1921 áprilisában miként lett Erdélyért felelős miniszter, emlékirataiban Groza részletesen megírta, színes történeté kerekítve beszámolóját. Eszerint fiatal korára és tapasztalatlanságára hivatkozva nem fogadta el a miniszterelnök által felajánlott ipari és kereskedelmi tárcát, viszont kijelentette, hogy szívesen lenne kisebbségi miniszter. Averescu ekkor csodálkozva megkérdezte: „mi az a »kisebbségek«”? Groza válaszára, miszerint a Nagy-Romániához csatolt más fajú népek, így például az erdélyi magyarok, a miniszterelnök állítólag kategorikusan leszögezte: „Nem ismerek más népet ebben az országban, csak román állampolgárokat. És eszembe sem jut, hogy minisztériumot adjak ezeknek a népektől idegeneknek!”⁴² Jóval később azonban megint magához kérette Grozát – és ha ez utóbbi visszaemlékezéseinek hinni lehet – nekiszögezte a kérdést: „De sokan vannak ott Erdélyben azok a magyarok?” Groza igennel válaszolt, és kifejtette, hogy összefüggő tömbökben élnek, anyagi és társadalmi helyzetüket tekintve pedig jobban állnak a románoknál, mivel évszázadokon át államalkotó nép voltak. A továbbiakban azzal érvelt, hogy helyes politikával integrálhatják a magyarokat, megszilárdítva ezzel a román államot, ellenkező esetben viszont elidegenítik őket, akik így idegen testté válnak, és „előidézik az új állam összeomlását”.⁴³ Végül olyan kompromisszumos megoldásra jutottak, hogy Groza hivatalosan nem „kisebbségi”, hanem „Erdélyért felelős” miniszter lesz.⁴⁴

E téren kifejtett tevékenységéről mindaddig csak szórványos levéltári adatok állnak rendelkezésünkre, hiányoznak az erre vonatkozó alap kutatások, így leginkább a korabeli sajtóbeszámolókra támaszkodhatunk. Annyi bizonyos, hogy a nemzetiiségekkel, elsősorban a magyarsággal szemben a korabeli romániai kisebbségpolitikai gyakorlatot jócskán meghaladó, az adott körülményekhez képest szokatlanul megértő és nagyvonalú magatartást tanúsított. Mint már említettük, a magyarok iránti szimpátiáján túl ennek legfőbb oka az a racionális belátás volt – évtizedekkel később, 1945 után, miniszterelnökként is ezt vallotta –, hogy Nagy-Romániát csak helyes nemzetiségpolitikával lehet konszolidálni.

⁴¹ Barzilay István, az Izraelben kiadott *Új Kelet* c. napilap munkatársa, Groza egykori jó ismerőse is ezen a véleményen volt. Írásában, amely azonban több pontatlanságot is tartalmaz, személyes emlékeit felidézve értékeli Groza személyét és tevékenységét: Barzilay István: Emlékezés Dr. Petru Grozára. *Új Kelet*, 1958. január 17. 7.

⁴² Groza, 2003. 224.

⁴³ Uo. 225.; Bítfoi, 2004. 87–88.

⁴⁴ Groza, 2003. 225.

Néhány héttel miniszteri beiktatása után, 1921. június legelején erdélyi körútra indult, hogy személyes tapasztalatokat szerezzen, majd azokat ismertesse kormányával. Erre érdemes részletesebben kitérni, mivel találkozásai, nyilatkozatai és konkrét intézkedései jól tükrözik a magyarokhoz való viszonyulását immár többségi, sőt döntéshozói pozícióban.

Útja első állomása Kolozsvár volt, ahol kijelentette, hogy célja „a jogrend és a törvényesség teljes helyreállítása”, mivel ma már „nem kell rendeletekkel kormányozni Erdélyt, hanem a törvény erejének és tekintélyének kell érvényesülnie”.⁴⁵ Kolozsvárról Marosvásárhelyre ment. Itt kihallgatáson fogadta a hatóságok képviselőit és a különféle küldöttségeket, majd közigazgatási értekezleten vett részt.⁴⁶ Fontos mozzanat volt az ezt követő szovátai látogatása, ahova a román hivataloságok mellett a helyi magyarság befolyásos képviselői is elkísérték, mint például Bernády György, Marosvásárhely egykori polgármestere, vagy Bodor László bankigazgató és Kovácsy Albert körjegyző. A község a vendégek tiszteletére ünnepi lakomát rendezett, amelyen Bernády mondott pohárköszöntőt. Feltárta a magyarság sérelmeit, és a velük való bánásmód gyökeres megváltoztatását kérte. Találóaan jegyezte meg, hogy az utcaneveket át lehet változtatni, a cégtáblát is román nyelvére lehet festeni, „de a lelkeket nem lehet ilyen átfestésekkel megváltoztatni”.⁴⁷ Személyes hangú válaszában Groza elmondta, hogy „öt erdélyi származása, iskoláztatása és baráti érintkezései is a magyarság őszinte barátjává tették. Ez érzései [!] alapján vállalta az erdélyi nemzeti kérdésnek a kölcsönös közeledés és megértés útjára való terelését”. Kihangsúlyozta, hogy Szent Istvánnak azon „axiómája”, miszerint gyöngye és törekeny az egynyelvű ország, „ma is áll, csak mély értelmét alkalmazni kell tudni”. A nemzeti kérdést „államférfiúi magaslaton és a különböző nemzeti szabadságok nagyméretű kifejlesztésével kell elintézni. Ő és barátai – olvashatjuk a korabeli sajtóbeszámolóban – a kormány politikájának ilyen irányban való kifejlesztésére vállalkoztak, amihez a magyarságnak is a bizalmát kéri”.⁴⁸

Csikszeredában zsúfolt program várta. Először a helyi (román) közigazgatás vezetőit fogadta, akik előtt kijelentette: „addig is, amíg a nyelvi kérdést a kisebbségek érdekeinek szellemében rendezni fogják, elvárja, hogy a legnagyobb jóindulattal járjanak el, fogadják el a magyar nyelvű beadványokat, és minden módon igyekezzenek megkönnyíteni azoknak dolgát, akik a közigazgatási hatóságokhoz fordulnak”.⁴⁹ Ezután dr. Paál Gábort, a helyi magyarság egyik vezetőjét fogadta, aki elpanaszolta, hogy a törvényes jogrend még mindig nincs helyreállítva, és helyenként „súlyos igazságtalanságok” történnek. Tizenöt felcsíki község küldöttsége is megjelent a miniszter előtt. Elmondták, hogy a közbirtokosságok havasi

⁴⁵ Groza miniszter Kolozsváron. *Új Kelet*, 1921. június 2. 1.

⁴⁶ Groza miniszter városunkban. *Tükör*, 1921. június 5. 3.

⁴⁷ Groza útja a Székelyföldön. *Keleti Újság*, 1921. június 7. 5.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo.

legelőit az agrárreform során elvették, és ezzel ellehetetlenítették a székelység állattenyésztését. Groza helyben hozott határozata szerint (amelynek azonnali végrehajtását rendelte el) a székely községek vissza fogják kapni a közbirtokossági vagyon azon részét, amelyet addig is használtak. Találkozott a helyi ügyvédekkel is, akik azt kérték, hogy a város kapja vissza törvényszékét, Csíkszentmárton pedig a járásbíróságát. Azt is felvetették, hogy mivel nem volt még alkalmuk megtanulni románul, továbbra is használhassák a magyar nyelvet. Groza erre kijelentette: abszurdumnak tartja azt, hogy valaki záros határidőn belül tanuljon meg egy nyelvet. Tudja ugyanis, hogy az ügyvédek úgyis meg fognak tanulni románul, hiszen ez létérdekük. Megígérte, intézkedni fog, hogy egyelőre a magyar nyelvet használhassák. Még egy küldöttséggel találkozott: ez a nemrég bezárt kaszinó újrainyitását kérte, amit a miniszter meg is ígért.⁵⁰

Ezt követően Tuszánra, onnan pedig Sepsiszentgyörgyre utazott, ahol találkozott a helyi közigazgatás vezetőivel. Ismertette előttük programját, amelynek lényege az volt, hogy minden téren a törvényesség útjára kell lépni. „Erdélyben azok a törvények irányadók – hangoztatta –, amelyek az impérium átvételekor érvényesek voltak. Amennyiben ezek a törvények alkotmányos módon meg nem változtattak, [!] ezeknek a rendelkezései mindenkit kötnek s elsősorban azokat, akik azok alkalmazására hivatottak. Semmi szín alatt sem fogja túrni azt, hogy törvényes hatáskörét bármely hatóság is túllépje. Az ez ideig elkövetett mulasztásokkal, jogtalanságokkal szemben kiengesztelő lesz, de e naptól kezdve mindenkinek csak az legyen a szeme előtt, hogy a törvény uralma mindenekelőtt való.”⁵¹ Azt is leszögezte, hogy a magyar nyelvű beadványokat feltétlenül el kell fogadni. Tárgyalt az egykori erdélyi magyar politikai és közigazgatási elit által éppen szerveződő Magyar Szövetség háromszéki tagozatának küldöttségével, amelyet báró Szentkereszty Béla vezetett. A küldöttség tagjai elsősorban az iránt érdeklődtek, mi a miniszter álláspontja a magyarság szervezkedésével kapcsolatban. Groza erre „nyíltan és őszintén megmondotta – olvashatjuk a helyi sajtóban –, hogy a szervezkedést szükségesnek tartja, és pedig elsősorban állami érdekből, mert az állami konszolidáció kérdése nemcsak az uralkodó nemzet, hanem az államot alkotó, nagy kultúrájú magyar kisebbség kezében is van. Éppen ezért a megfelelő intézkedéseket már meg is tette, hogy a Szövetség véglegesen megalkuljon”.⁵² Itt is felkeresték a helyi ügyvédek azzal a kéréssel, hogy amíg el nem sajátítják a román nyelvet, használhassák az igazságszolgáltatásban a magyart, amit

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Gróza erdélyi miniszter városunkban. *Székely Nép*, 1921. június 8. 1.

⁵² Uo. A Magyar Szövetség végül 1921. július 7-én alakult meg Jósika Samu vezetésével. Nem sokkal később azonban, ugyanazon év októberében mondvacsinált indokkal a román hatóságok felfüggesztették tevékenységét, mivel az „állam az államban” hatalmi helyzet kialakulásához vezető út első lépcsőjét látták benne. Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2013. 110–111.

Groza meg is ígért nekik. Sepsiszentgyörgyi látogatását magánemberek panaszainak meghallgatásával zárta.⁵³

Az erdélyi körútján tett magyarbarát kijelentései, gesztusai és intézkedései nem nyerték el a román közvélemény egy részének tetszését; a román sajtó támadásainak kereszttüzebe került, ráadásul minisztertársai is elhatárolódtak tőle, és belső hatásköri viták robbantak ki a kabinetben belül. A román lapok közül az egyik legádázabb bírálója egykori pártja, a Nemzeti Párt Kolozsváron megjelenő napilapja, a *Patria* volt, amely súlyos vádakkal illette.⁵⁴ Így például Groza Marosvásárhelyen elmondott egyik beszédének részlete alapján arra az abszurd következtetésre jutott, hogy a miniszter románellenes, nem törődik a román lakosság gondjaival, és csak a székelyek érdeklik.⁵⁵ Az újság azt sem hagyta szó nélkül, hogy Groza „a magyar mágnások tipikus képviselőivel”, azaz Tisza István „rendíthetetlen híveivel” mulatott Szovátán, ahol „örökbarátságot” hirdető beszédek hangzottak el.⁵⁶

Június közepén a magyar és a román sajtó már arról cikkezett, hogy Groza miniszterként megbukott, mivel 10-én állítólag táviratot kapott, hogy sürgősen térjen vissza Bukarestbe. A visszahívás indoka az volt, hogy olyan látogatásokat tett, amelyekre a minisztertanácstól nem volt felhatalmazása,⁵⁷ illetve egyes nyilatkozatai megtételére „nem volt puvoárja”,⁵⁸ azaz hatásköre. Az illetékesség kapcsán közte és Albert Popovici-Tașcă nemzetiségi miniszter között merültek fel ellentétek. Groza kijelentette, ha a kormány nem fogadja el álláspontját, le fog mondani tisztségéről, az erdélyi képviselők pedig kilépnek a Néppártból. A kormányválsággal fenyegető ellentéteket végül Averescu júliusi közvetítő indítványa oldotta fel, amelyet Groza is elfogadott. Eszerint minden kisebbségi kérdésről a jövőben egy négyes minisztertanács fog dönteni, a külügyminiszterrel egyetértőleg.⁵⁹ Így Groza a kormányban maradt annak 1921. decemberi lemondásáig, de érdekérvényesítő képessége jelentősen meggyengült, a helyi közigazgatási szervek pedig sok esetben nem hajtották végre utasításait. Erre utalt a Sepsiszentgyörgyön megjelenő *Székely Nép* című napilap kommentárja is, amely megállapította: „Groza erdélyi

⁵³ Groza erdélyi miniszter városunkban. *Székely Nép*, 1921. június 8. 1.

⁵⁴ Igaz, hogy a párt elnöke, Iuliu Maniu június legelején visszafogottan nyilatkozott Groza miniszteri esélyeiről: nem vonta kétségbe a miniszter jószándékát, viszont nem bízott sikerességében sem. Lásd: Declarațiile dlui Iuliu Maniu. *Patria*, 1921. június 2. 1.

⁵⁵ Antirománismul dlui Groza. *Patria*, 1921. június 12. 2.

⁵⁶ Guvernul român pentru Horthy. *Patria*, 1921. június 11. 3. A nemzeti liberális irányultságú bukaresti napilap, a *Viitorul* egyik augusztus végi számában megjelent írás pedig – igaz, már nem a júniusi erdélyi körút kapcsán – megengedhetetlennek tartotta, hogy Groza támogassa az erdélyi magyarok politikai szervezkedését és az összes erdélyi egyházi iskola megkülönböztetés nélküli finanszírozását. (Politica guvernului față de minorități. *Viitorul*, 1921. augusztus 28. 3.) A cikk élesen kikelt Octavian Goga kultuszminiszter ellen is, akit szintén magyarbarátsággal vádolt.

⁵⁷ Groza erdélyi miniszter bukása. *Ellenzék*, 1921. június 14. 5.

⁵⁸ Groza miniszter megbukik? *Székely Nép*, 1921. június 15. 1.

⁵⁹ Válság. *Ellenzék*, 1921. július 10. 1.

miniszter nem rendelkezik a hatóságok előtt azzal a tekintéllyel, amilyennel egy miniszternek bírnia kellene”.⁶⁰

Kormányának bukását követően Groza magához kérte a kolozsvári magyar sajtó képviselőit, hogy elbúcsúzzon tőlük. Megköszönte támogatásukat, és biztosította őket, hogy nem fognak belőle kiábrándulni a jövőben sem. Saját miniszteri tevékenységét értékelve elmondta: „Én a magyarság s általában a kisebbségek helyzetén őszinte akarattal kívántam segíteni. Bizonyos, hogy nagyon sokat nem tudtam keresztülvinni, de ennek csak az volt az oka, hogy politikai mesterkedések akadályoztak benne. Biztosíthatok róla mindenkit, hogy ezután is, habár nem mint miniszter, de mint a parlament egyik harcos tagja, régi elveimet igyekszem megvalósítani.” Megjegyezte, hogy a regáti politikusok kevésbé ismerik a kisebbségi kérdés jelentőségét, az ő meggyőződése viszont az, hogy ezt az ügyet „csak méltányos megértéssel lehet kezelni, mert így meg lehet nyerni a nagy kulturális és gazdasági erőt képviselő kisebbséget is az államfenntartó munkára. Azzal a politikával, amely a kisebbségek sorsát mindig csak a róluk-nélkülük elv alapján intézi, tartósan nem lehet operálni. Idő kérdése, hogy ezt általánosan belássák”.⁶¹

1922 és 1926 között Groza az ellenzékbe szorult Néppárt parlamenti képviselője volt – az 1922. márciusi választásokon a párt színeiben induló erdélyi és bánági képviselőjelöltek közül egyedülként ő győzött.⁶² Képviselői tevékenysége mellett szerteágazó üzleti vállalkozásait fejlesztette. Erdély egyik leggazdagabb emberének számított: földek, bankok, gyárak, szállodák, malmok tulajdonosa, és több mint 45 különféle vállalat igazgatótanácsának elnöke volt.⁶³ 1923. november 25-én ő is részt vett Goga csucsai kastélyában, az egykori Boncza–Ady kastélyban azon az ebéden, ahol az Országos Magyar Párt és a Néppárt között létrejött paktumot Averescu pártelnök is aláírta: ő fordította a románul gyengén tudó Bernády beszédét.⁶⁴ A paktum kapcsán néhány hónap múlva, a Néppárt 1924. márciusi dési nagygyűlésén megerősítette a magyarokra vonatkozó korábbi elvi álláspontját. Hangsúlyozta, hogy „a magyar kérdés az egyetemes államérdek szempontjából egyike a legsürgősebben szabályozandó kérdéseknek”, és a nemzetiségi béke érdekében intézményesen kell biztosítani az erdélyi magyarság kulturális, gazdasági fejlődését. „Meg kell teremteni a belső lelki kapcsolatokat Erdély népei között

⁶⁰ Groza erdélyi miniszter tekintélye. *Székelly Nép*, 1921. július 13. 1.

⁶¹ A román belpolitika prognózisa. *Ellenzék*, 1921. december 23. 4.

⁶² A választást Ion I. C. Brătianu Nemzeti Liberális Pártja nyerte, a Néppárt súlyos vereséget szenvedett, és mindössze 13 képviselői helyet szerzett. Averescu a Kárpátokon túli terület, azaz Erdély „utolsó mohikánjának” nevezte Grozát. Bítfoi, 2004. 94.

⁶³ Chirîtoiu, 1998. 4. Vö. Bítfoi, 2004. 94–95.

⁶⁴ Bárdi, 2013. Vö. György Béla: *A Romániai Országos Magyar Párt története ((1922–1938))*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE BTK, 2006. 27. A csucsai paktumról lásd: Bárdi, 2013. 114–128.

– folytatta –, hogy Románia más nemzetiségű polgárai is itthon érezzék magukat az országban [...]”⁶⁵

Időközben tagja lett a bukaresti székhelyű Legfelső Agrárbizottságnak (Comitetul Agrar), amely az 1921-es földreform nyomán indult perekben a legfelsőbb bírói hatóság szerepét töltötte be. Elsősorban a román földművesek érdekeit igyekezett védeni, nekik próbált minél több földet juttatni, különösen akkor, ha a regáti román földtulajdonosok birtokainak kisajátításáról volt szó.⁶⁶

Ismerünk azonban két olyan esetet is, amikor erdélyi magyar birtokosok érdekében járt közben, megmentve földjeiket a kisajátítástól. Jakabffy Elemér 1923-ban vagy 1924-ben kereste fel Kolozsváron Grozát, és a segítségét kérte az egykori Krassó-Szörény vármegyében található zaguzsényi családi birtoka visszavételében.⁶⁷ A történet előzménye, hogy a kisajátítási eljárás folyamán az elsőfokú hatóság még „csak” 93 hold erdőt, 13 hold szántót és 40 hold legelőt vett el a családtól, másodfokon azonban már az egész birtokot kisajátították. Arra hivatkoztak, hogy a tulajdonos, Jakabffy Imre, Jakabffy Elemér apja ún. „abszontista” volt, azaz 1918. december 1. és az agrártörvény előterjesztésének időpontja, 1921 márciusa között nem tartózkodott Romániában, így a belsőségek kivételével az egész birtok kisajátítható. Valójában azonban – amint azt Jakabffy Elemér Grozának elmondta – Jakabffy Imre a kérdéses időpontban csak kilenc hónapot volt távol, a többi birtokán töltötte, távolléte alatt pedig a tanácsköztársaság idején Budapesten rendőri felügyelet alatt állt. Ezt az érvelést felhasználva Grozának végül harmadfokon sikerült kieszközölnie, hogy 1924 márciusában a Legfelső Agrárbizottság visszaadott a családnak 100 hold erdőt, 100 hold művelhető földet, és a gyümölcsösök is megmaradtak. Önzetlen segítségnyújtása háttérében valószínűleg az állt, hogy már lugosi ügyvédjelöltként ismerte és nagyra becsülte az akkor szintén ott tevékenykedő Jakabffyt, később pedig, már az impériumváltást követően „igen férfiasnak” tartotta Jakabffy karakán magatartását: azt, hogy megtagadta az ügyvédi hűségeskü letételét a román államnak.⁶⁸

A másik általunk ismert eset Deák Gerővel, Groza egykori szászvárosi görög- és latin tanárával kapcsolatos, aki a gimnázium utolsó négy évében osztályfőnöke volt. Az ő mezőségi kisbirtokát szintén Groza mentette meg a román földreform során elrendelt kisajátítástól. Közvetítőként Marosvásárhelyen élő orvos öccsét, Victort kérte meg,⁶⁹ hogy Tordán járjon el a nevében a hatóságoknál. Miután öccse

⁶⁵ A Néppárt újból leszögezte konciliáns álláspontját a magyar kérdésben. *Ellenzék*, 1924. március 19. 1.

⁶⁶ Groza, 2003. 481.; Bítfoi, 2004. 93.

⁶⁷ *Jakabffy Elemér emlékirata*. Hátszeg, d. n. Jakabffy Elemér Alapítvány Kézirattára, Kolozsvár. Lelt. sz. K 954. Az eredeti gépirat digitalizált változata, 78–79. Köszönöm Bárdi Nándornak, hogy rendelkezésemre bocsátotta a dokumentumot.

⁶⁸ Uo. 78.

⁶⁹ Groza, Victor (1889–1965): orvos, 1944. november és 1945. szeptember között Maros megye prefektusa.

azt válaszolta, hogy csak hetek múlva ér rá Tordára utazni, Petru ellentmondást nem tűrő hangon sürgette meg:

„Victor! Ha ismersz Istent és látni akarsz még engemet, akkor még levelem átvétele napján átmész Tordára és közvetíted kívánságomat. Tudd meg: a Deák-féle kis birtok tulajdonosa, Deák Gerő Szászvároson volt tanárom! Téged már nem tanított a jó öreg. De engem igen és ezt unokáimnak is meg kell hálálniok! Ugy-e megértettél?”⁷⁰

Gyors és energikus közbenjárása azt is példázza, hogy mennyire tartós volt az egykori diák és tanárai közötti kapcsolatháló, milyen hatékonyan működött még hosszú évek múltán is.

Négy évnyi nemzeti liberális párti kormányzás után 1926. márciusában I. Ferdinánd király ismét Averescut bízta meg kormányalakítással. Az új kabinetben Groza mintegy két és fél hónapig közmunkaügyi miniszter volt. Hamarosan azonban egy súlyos pénzügyi visszaélés feltárása miatt, melynek szálai egyenesen Mária királynéhez vezettek, elveszítette az uralkodó bizalmát, ezért július közepén benyújtotta lemondását.⁷¹ Averescu elfogadta azt, és tárca nélküli miniszterre nevezte ki, amely tisztséget a kormány 1927. június eleji bukásáig töltötte be. Ekkorra már belefáradt a hatalomért folytatott napi politikai küzdelmekbe, és elkeseredetten szemlélte a királyi kamarilla mesterkedéseit. Ezért elhatározta, hogy egy időre teljesen visszavonul a politikától, majd hazautazott Dévára. Csalódottsága oly nagy volt, hogy 1931-ben állítólag kijelentette: „Szégyenszemre miniszter voltam Romániában.”⁷²

A magyarokról és általában a kisebbségekről vallott toleráns nézetei nem változtak második minisztersége idején sem. Ez többek között az 1926-os választási kampányban elmondott Hunyad megyei programbeszédeiből is kiderül. Május 9-én Déván román választók előtt szólalt fel, és kitért a zsidókérdésre is. „Ha bárki is irigyli a zsidó kereskedő boldogulását – hangoztatta a *Brassói Lapok* beszámolója szerint –, ám tessék vele versenyezni, de a gyűlölködő politika csak keserű gyümölcsöket terem. Minden ember egyéni érdemei vagy értéke szerint kezelendő. Az azonban, hogy én véletlenül románnak születtem, még nem ad nekem jogot

⁷⁰ Idézi Tökés Ernő: Egy nyilvánossági jogától megfosztott ősi kollégium szelleme. In: *A szászvárosi ev. ref. Kún-Kollegium emlékkönyve*. Szerk. Dr. Görög Ferencz. Cluj-Kolozsvár: Miner-va Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, 1925. 168. Vö. L. Balogh: *Petru Groza szászvárosi magyar kapcsolathálója...* 25.

⁷¹ Bítfoi, 2004. 98–100. A bizalomvesztéshez az is hozzájárult, hogy ellenezte a román állam és a Szentzsák közötti konkordátum megkötését (amihez viszont Ferdinánd király ragaszkodott), továbbá felvetette, hogy gazdasági és kereskedelmi egyezményeket kéne kötni a Szovjetunióval. A konkordátum ügyéről lásd Marchut, 2022. 70–82.

⁷² Idézi: Un fost averescan în fața justiției. *Dreptatea*, 1931. március 1. 4. Egy másik újság szerint így fogalmazott: a legnagyobb szégyen, hogy több alkalommal is a király tanácsadója volt Romániában. *Procesul dela Deva. Universul*, 1931. január 23. 6.

ahhoz, hogy bárkit is elnyomjak és lebecsüljek.”⁷³ Néhány nap múlva magyar nyelvű beszédet tartott, szintén Déván. Méltatta a csucsai paktum jelentőségét, hangot adva meggyőződésének, miszerint a magyarok és a románok közös akarattal és kölcsönös őszinteséggel „lerakják az ország konszolidálásának szilárd alapját”.⁷⁴ A *Brassói Lapok*nak adott rövid interjújában pedig „szótartó” népnek nevezte a magyarságot, és kijelentette, hogy a velük szembeni vállalásait „minden körülmények között, ha kell, áldozatok árán is” be fogja tartani.⁷⁵ A választási kampány hevében elhangzott szép szavak és ígéretetek persze minden politikusnál nyilvánvaló szavazatszerzési szándékot is takarnak, Groza mondatainak őszinteségét azonban még így sem lehet kétségbevonni.⁷⁶

A Duna-medencei Egyesült Államok terve, 1929

Grozának a magyar–román viszonytal kapcsolatos, az 1920-as évek végére kristályosodott nézetei leginkább egy 1929-es, dévai keltezésű, mindeddig ismeretlen feljegyzéséből rekonstruálhatóak.⁷⁷ A mintegy két és fél oldalnyi, románról magyarra fordított gépelt iratot szerzője már jóval a román politikai életből való látványos visszavonulását követően írta, eszmei-ideológiai útkeresése idején. A két nép megbékélését kívánta szolgálni vele, kiutat keresve a „román–magyar probléma bűvös köréből”.

A dokumentum elején három alapelvet szögezett le:

1. A magyar–román történelmi konfliktus soha „nem eredményezett állandó értékű előnyt e két nép valamelyike javára”, hanem mindig „e konfliktusban érdekelt, azt istápoló” harmadik fél húzott hasznot belőle.

2. A konfliktusok nagy része „a történelem vakmerő meghamisításának”, a „történelmi tények elferdítésének” tudható be. Ezeket kell leleplezni, és a két népet „ebből okulva együtthaladásra [kell] nevelni a jövőben”.

3. A békés együttélés jegyében létre kell hozni a Duna-medencei Egyesült Államokat, „lévén ez geopolitikai parancsa a történelmi fejlődésnek az ipari-technikai haladás vonalán, amely haladás szétfeszíti az eddigi szűk határokat, amelyek

⁷³ „Hogy én romának születtem, az még nem ad jogot ahhoz, hogy bárkit is elnyomjak.” *Brassói Lapok*, 1926. május 14. 2.

⁷⁴ Magyar nap Déván. *Brassói Lapok*, 1926. május 21. 5. A lap által közölt összefoglaló alapján nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy ez a beszéd azonos-e azzal, amelyet a *Magyar Kisebbség* c. folyóirat teljes egészében leközölt: Az igazi helyzetkép. Groza Péter dr. miniszter beszéde. *Magyar Kisebbség*, 1926. június 1. 406–415. Úgy tűnik, ez egy másik beszéd, de nem tudjuk, melyik nap hangzott el.

⁷⁵ Groza Péter a magyarság értékéről. *Brassói Lapok*, 1926. május 21. 1.

⁷⁶ Az 1926. májusi–júniusi romániai választásokat a Néppárt nyerte, Grozát pedig ismét néppárti képviselővé választották.

⁷⁷ *Note personale ale tov. președinte dr. Petru Groza. 1929.* APGD, cutia nr. 81, „Spiritele”.

a nemzeti elkülönülések, vámvédelmi, autarchikus berendezkedések leple alatt mesterségesen megakadályozták az értékek és termékek szabad kicserélését”.⁷⁸

A létrehozandó új, föderális állam berendezkedéséről keveset tudunk meg. Csúpan annyit, hogy „haladéktalanul, mindkét nép kebelén belül, párhuzamosan helyi szervek építtetnek ki; vidékenként vezető- és élükön országos, központi szervvel, viszont a két nép közötti viszonylatban egy közös összekötő szervvel”. E szervek mibenlétét és konkrét ténykedését viszont homály fedi. A szerző mindössze annyit árult el róluk, hogy „közös megállapított program alapján népszerűsítik az elveket, beható propagandával kulturális, társadalmi és gazdasági téren, elhatározott vezető ténykedéssel és szervezett részletmunkával” végzik majd feladataikat „a kollektív élet minden szakaszában”.⁷⁹ Megtudjuk még, hogy az államszövetségben részt vevő mindkét népnek joga lesz az önrendelkezésre egészen az elszakadásig, „kizárva kényszert és erőszakot”. Követendő példának az Amerikai Egyesült Államokat és Svájcot tekintette a szerző, mivel ott az állam „egyenlően oltalmazza és egyenlően terheli minden polgárát, etnikai származására tekintet nélkül”.⁸⁰ Nem derül fény azonban arra az igen fontos kérdésre, hogy a magyar–román államszövetség a korabeli Magyarország és Románia egész területére, vagy csak Erdélyre terjedt volna ki. Az első változat tűnik életszerűbbnek, azzal a megszorítással, hogy a szerző által említett magyar–román közös vezető testületek minden bizonnyal csak a vegyes nemzetiségű vidékeken, tehát elsősorban Erdélyben alakultak volna meg.

Hol kereshető e nem túl eredeti megbékélési, egyben föderációs tervezet „forrásvidéke”? Groza a magyar történelem alapos ismerőjeként minden bizonnyal tudott Kossuth 1862-es Dunai Konföderációs tervéről, és emlékeztetett Jászi Oszkár 1918. november közepén, az aradi magyar–román tárgyalásokon előterjesztett két javaslatára: a svájci típusú kantonrendszer kialakítását, majd pedig a magyar–román kondomínium létrehozását célzó tervezeteire.⁸¹ Nem lehettek ismeretlenek számára – bár magyar gimnáziumba járt – az 1848 és 1914 közötti román föderációs tervek sem, amelyeket egyébként az erdélyi románok alapvetően azért támogattak, hogy egyenlő jogokhoz jussanak, a fejedelemségek pedig azért, hogy megvalósulhasson az egységes román állam.⁸² Valószínűleg azonban a korban divatos, a Richard Coudenhove-Kalergi gróf által terjesztett, föderalizált európai államszövetség megalakítására irányuló Páneurópa-eszmék hatottak rá leginkább. Elképzelhető, hogy olvasta a korabeli erdélyi magyar sajtóban e téma kapcsán megjelent

⁷⁸ Uo. 2.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Uo. 2–3.

⁸¹ Az aradi tárgyalásokról és Jászi előterjesztéseiről lásd pl. Jászi Oszkár: Visszaemlékezés a Román Nemzeti Komitéval folytatott aradi tárgyalásaimra. In: *Jászi Oszkár publicisztikája. Válogatás*. Válogatta, szerkesztette és a jegyzeteket készítette Litván György és Varga F. János. Budapest: Magvető Kiadó, 1982. 311–328.

⁸² A román föderációs terveket ismerteti Baumgartner Bernadett: Európai integrációs törekvések Romániában a 20. század első felében. *Pro Minoritate*, 2007/2. 171–208.

írások egy részét is.⁸³ Mivel nem tudjuk napra pontosan keltezni a tervezetet, így megválaszolatlanul marad a kérdés, hogy vajon ismerhette-e Groza Aristide Briand francia miniszterelnök és külügyminiszter Európa föderatív rendezésére vonatkozó elképzeléseit, amelyeket 1929 szeptemberében mutatott be a Népszövetség gyűlésén.⁸⁴ A terv lényege, az Európai Egyesült Államok létrehozásának szándéka azonban már korábban kiszivárgott a sajtóban, így Groza elvileg akkor is tudhatott róla, ha feljegyzését nem sokkal 1929 szeptembere előtt írta.⁸⁵

Romániában a két világháború között különösen nagy rokonszenvnek örvendett az európai integráció gondolata, mivel sokan úgy vélték, köztük Groza párttársa, Octavian C. Tăslăuanu néppárti politikus is,⁸⁶ hogy az unió keretein belül szembe lehetne szállni a magyar revíziós törekvésekkel.⁸⁷ Iuliu Maniu is az európai integráció híve volt, 1928-as kormányra kerülésével pedig Románia hivatalos külpolitikai kurzusának része lett az európai integráció.⁸⁸

Groza 1929-es tervezete tehát egyrészt a kor eszméinek lecsapódása, másrészt pedig a magyar–román megbékélést célzó saját korábbi elképzeléseinek továbbfejlesztett változata, amelyet még hosszú évek múltán is következetesen vallani fog.⁸⁹

⁸³ Lásd pl: Ligeti Ernő: A páneurópai mozgalom. *Korunk*, 1926. október, 593–605.; Páneurópa. *Magyar Kisebbség*, 1926/10. 361–366.; A középeurópai szláv és germán tengerben a románok és magyarok egymásra vannak utalva. Az erdélyi Páneurópa-szervezkedés. *Temesvári Hírlap*, 1926. október 9. 9. A páneurópai eszme erdélyi magyar befogadását elemzi K. Lengyel Zsolt: Páneurópa és transzszilvanizmus. Az 1920-as évek erdélyi magyar külpolitikai gondolkodásának történetéből. *Limes*, 2008/3. sz. 233–250. E tanulmány bővített változatát közli uó: *Haza és szülőföld. Tanulmányok a transzszilvanizmus történetéhez (1867–1945)*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület – Kriterion Könyvkiadó, 2022 [20. század 8.], 138–160.

⁸⁴ Baumgartner, 2007. 189.

⁸⁵ 1929 nyarán már a magyar és a román sajtó is cikkezett a Briand-tervről. Lásd például: Briand az Európai Egyesült Államok tervével meg akarja előzni Franciaország diplomáciai elszigetelődését. *Magyarország*, 1929. július 16. 1–2.; Statele unite ale Europei. *Adevărul*, 1929. augusztus 6. 1.

⁸⁶ Tăslăuanu, Octavian C. (1876–1942): román publicista, író, politikus. 1920–1921-ben miniszteri tisztségeket töltött be Alexandru Averescu kormányában.

⁸⁷ Ormos Mária: *Közép-Európa. Volt? Van? Lesz? A fogalom változásai a 19–20. században*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2007. 102.

⁸⁸ Marchut Réka: A magyar–román diplomáciai kapcsolatok keretei és kulcskérdései az 1920-as években. In: *Kisebbségi kérdések a magyar–román diplomáciai kapcsolatokban (1920–1931). Dokumentumok*. Válogatta, jegyzetekkel ellátta, a bevezető tanulmányt írta: Marchut Réka. Budapest – Pécs: Társadalomtudományi Kutatóközpont – Kronosz Kiadó, 2022. 53.

⁸⁹ 1929-es feljegyzését 15 évvel később, 1944 tavaszán változatlan tartalommal elküldte Gyárfás Elemérnek, a dél-erdélyi Magyar Népközösség vezetőjének és Márton Áron gyulafehérvári püspöknek is, akinek közvetítésével a dokumentum eljutott a brassói magyar konzulátushoz, majd innen a magyar kormányhoz, de nem váltott ki komolyabb visszhangot. A dokumentum 1944-es lelőhelye: *Groza Péter volt miniszternek emlékirata, melyet 1944. május 25-én kézbesítettek Gyárfás Elemérnek és erre Jakabffy Elemér észrevételei*. Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de Manuscrise – Carte Rară. Jakabffy, fam. A. 1145. 398–400. 1.

Magánéleti szálak

Groza magyarsághoz való viszonyulásának egyik legfontosabb kérdése a Kabdebó Jozefina színésznővel (Ducival) való, életen át tartó szerelme, és közös gyermekük, Mária iránti szeretete. Jozefina egy magyar-örmény nemesi család sarja volt, Temes megye egykori főispánja, Kabdebó Gergely lánya.⁹⁰ Anyja elvált, majd férjhez ment Dévára Kovács Lajos földbirtokoshoz. Új házasságába lányát, Jozefinát is magával vitte. Groza, aki akkor már jól menő ügyvédi irodát vezetett, és birtokai, részvényei, szállodái is voltak, Déván ismerte meg a nála 14 évvel fiatalabb lányt, itt szerettek egymásba. 1912 szilveszterén már az eljegyzés is megvolt.⁹¹ Groza apja azonban határozottan ellenezte kapcsolatukat, és állítólag azzal fenyegetőzött, hogy ha a fia mégis feleségül vesz egy „bangyinát” (azaz magyar lányt), akkor ő az oltár előtt lesz öngyilkos.⁹² Jozefina családja kezdetben szívesen látta az udvarlót, jó partinak vélte a gazdag román ügyvédet. 1913-ban viszont egy váratlan fordulat – valószínűleg a politikai helyzettel, a magyar–román ellentétek kiéleződésével is összefüggésben – mindez radikálisan megváltozott. „Talán csak nem képzelte komolyan – közölte nyersen Jozefina édesanyja az udvarlóval –, hogy ebben a helyzetben egy román fajankóhoz adjuk a leányunkat...”⁹³ Groza ezt a mondatot soha nem felejtette el, és még évtizedek múltán, államelnök korában is emlegette, hogy „lám-lám, mégiscsak vitte valamire az oláh fajankó”.⁹⁴

A szerelmi történet azonban itt nem ért véget. Habár Groza 1913. április 16-án, a tényeket letagadva, talán kétségbeesésében, az apjának azt írta, hogy a magyar lányt nem akarta feleségül venni, sőt, még udvarolni sem kívánt neki – a Jozefinához fűződő érzései mit sem változtak.⁹⁵ Ezt dokumentálja a bevonulását követően

⁹⁰ Kabdebó Gergely (1852–1924): 1875-től Temes vármegyei aljegyző, főszolgabíró, főjegyző, végül alispán. 1905-ben, majd 1906-ban országgyűlési képviselővé választják. 1906-tól 1908-ig Temes vármegye és Temesvár törvényhatósági jogú város főispánja.

⁹¹ Dehel Gábor: *Bisztrai Mária. Beszélgetőkönyv*. Kolozsvár: Komp-Press, 2011. 12.

⁹² Bogdán László: *Bisztrai. Háromszék*, 1999. április 17. 5.

⁹³ Dehel, 2011. 13.

⁹⁴ Bogdán, 1999. 5.; Dehel, 2011. 13.

⁹⁵ Bítfoi: 2004. 47.; Dehel, 2011. 13–14. Feltűnő, hogy Groza sem börtönnaplójában (*A börtön homályában...*), sem visszaemlékezéseiben (*Adio lumii vechi!*...) nem említi Kabdebó Jozefinát és Bisztrai Máriát. (E két könyve közül az első 1945-ben, miniszterelnökségének kezdetén jelent meg, a másodikat kormányfóként kezdte el írni, államelnökként fejezte be, de csak jóval később, 2003-ban adták ki.) Ennek valószínű magyarázata az lehet, hogy a legmagasabb állami tisztségeket viselő román politikus arculatával és a vele szemben támasztott hivatalos elvárásokkal összeegyeztethetetlennek bizonyult az, miszerint házasságon kívüli kapcsolata van, ráadásul egy magyar nővel, akitől gyereke is született. Kevésbé érthető, hogy több mint 650 oldalas vaskos életrajzi monográfiájában Bítfoi mindössze két bekezdést szentel Groza és Kabdebó Jozefina kapcsolatának, és Bisztrai Máriát is csak itt említi meg. Ez azért is érthetetlen, mert ez az érzelmi kötődés nemcsak Groza magyar kapcsolatait illetően jelentős, hanem egész személyiségére nagy hatást gyakorolt, és haláláig szoros maradt.

Jozefina nagymamájához írt magyar nyelvű levele is, amelyben megkérte tőle unokája kezét. „Szükségét érzem [!] ezúton búcsúzni a jó nagyszülőktől, akiket éppúgy tisztelek s szeretek, mint unokájuk, hiszen sorsom oly közel hozott Duckóhoz [Ducihoz, azaz Jozefinához] és oly jól esik ragaszkodnom szeretteihez. Nagyon nehéz perceket élek át, nagyságos asszonyom, talán életemben nem ért annyi lelki meghasonlás [...] Egyedüli kívánságom, hogy Duckó maradjon meg az én jó »Berkenyémnek«⁹⁶ – várja meg e nehéz napok lezajlását, s ha én testben és lélekben épen – tehát úgy fogok hazatérni, hogy őt boldoggá tehessem –, első dolgom leendő kedves szülei s nagyszülei beleegyezését kieszközölni ahhoz, hogy őt Isten és emberek előtt magamévá tehessem. Nem rajtam múlt, hogy ez előbb meg nem történt.”⁹⁷

Mivel ez a próbálkozása is eredménytelen maradt, kénytelen volt beletörődni helyzetébe, és 1916-ban feleségül vett egy gazdag román családból származó lányt, Ana Moldovant, akitől öt gyereke született. A Jozefina iránt érzett szerelme azonban az 1920-as évek elején egy véletlen dévai találkozás folytán újra fellobbant. 1923-ban született meg házasságon kívüli közös gyermekük, Bisztrai Mária, a későbbi neves kolozsvári színésznő és színházigazgató. Groza vállalta az apaságot, és példás gondnal neveltette lányát, később a karrierjét is egyengette. Így gyakorlatilag két családja volt: egy román Déván és egy magyar Kolozsváron. Mindkét családját szerette, bár volt egy pillanat, amikor válni szeretett volna, hogy rendezze a viszonyát Jozefinával. Ez azonban végül nem következett be, mivel a felesége hallani sem akart a válásról.⁹⁸ A korabeli kolozsvári magyar társaságokban egyébként sokat beszéltek Groza romantikus érzelmi kapcsolatáról,⁹⁹ és közismert volt, hogy gyakori kolozsvári útjai során mindig Kabdebó Jozefinánál lakott.¹⁰⁰

Összegzés

Tanulmányunkban az 1920-as évek végéig követtük nyomon Petru Groza magyarság- és Erdély-képének alakulását. Megállapítottuk, hogy gyermekkorra meghatározó élményét a szászvárosi református Kún Kollégium főgimnáziumában eltöltött nyolc év jelentette, amely időszak döntő hatással volt szellemi fejlődésére. Budapesti egyetemi évei, ügyvédjelöltsége, majd katonáskodása során meg tapasztalta a korra jellemző kölesönös nemzeti türelmetlenség légkörét, amely az

⁹⁶ Groza és Jozefina együtt olvasták Gárdonyi Géza *Te, Berkenye* c. kisregényét, és attól kezdve Petru Berkenyének becézte Jozefinát. (Dehel, 2011. 12.) A kisregény 1913 májusában jelent meg 18 folytatásban a *Pesti Hírlap* hasábjain. Ez is bizonyítja, hogy Groza valótlanúságot állított az apjának írt, fentebb idézett áprilisi levelében.

⁹⁷ A levelet Bisztrai Mária idézi. Lásd Dehel, 2011. 15–16.

⁹⁸ Uo. 20.

⁹⁹ Kacsó Sándor: *Virág alatt, iszap fölött*. Első kötet. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1985. 394–395.

¹⁰⁰ Dehel, 2011. 27.

ő személyiségén is nyomot hagyott, de korábbi szászvárosi pozitív tapasztalatai ennél erősebbeknek bizonyultak. Sok esetben olyan kifogástalan magatartású pártfogói is akadtak, akik megerősítették benne a magyarok iránti szimpátiát, a magyar–román megbékélés gondolatát. 1918 őszén aktív szerepet vállalt az erdélyi román nemzeti mozgalomban, és akárcsak később, ekkor is elutasította az erdélyi regionalista törekvéseket. Új levéltári források bevonásával sikerült tisztázni 1919-es szerepét, és azt, hogy személyesen nem ismerték egymást Kun Bélával, aki azonban a hűgától és a sógornőjétől valószínűleg hallott róla. Az 1920-as években kormánytagként és ellenzékben is kiállt a kisebbségek kulturális, politikai, gazdasági jogainak érvényesítése mellett, mindig kihangsúlyozva, hogy célja a jogrend és a törvényesség helyreállítása. Ezzel egyfajta közép-európai, leginkább az egykori Osztrák–Magyar Monarchiára jellemző éthoszt próbált volna meghonosítani – sikertelenül – Nagy-Romániában.¹⁰¹ A Legfelső Agrárbizottság tagjaként erdélyi magyar birtokosok érdekében is közbenjárt, 1929-ben pedig tervezetet készített a magyar–román megbékélésről és a Duna-medencei Egyesült Államok létrehozásáról. A magyarokhoz való viszonyulásának kulcskérdése volt a Kabdebó Jozefina színésznővel való, életen át tartó szerelme, és közös gyermekük, Bisztrai Mária iránti szeretete.

Végezetül elmondható, hogy a magyarokkal szemben mind kisebbségi, mind többségi helyzetben jól végiggondolt, következetes és toleráns elvi álláspontot vallott. Amellett, hogy jól tudta, Nagy-Romániát csak helyes nemzetiségpolitikával lehet konszolidálni, toleranciája neveltetésével és személyiségjegyeivel is magyarázható: a szászvárosi kollégium befogadó szellemiségével, továbbá azzal, hogy jellemének alappilére a közvetlenség és nagyvonalúság volt.¹⁰² Elsősorban ezért tudott felülemelkedni a korra jellemző vallási és faji előítéleteken, és ezért tekintett egyenlő partnerként a magyarokra.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Cauza criminală contra lui Valer Căndrea. Arhivele Naționale Istorice Centrale (Nemzeti Történelmi Központi Levéltár, Bukarest), Fond Consiliul Dirigent, nr. inv. 1130, dos. nr. 8/1919.

¹⁰¹ Arra, hogy mennyire időtálló volt nála ez a törekvés, jól jelzi az alábbi, 1946 augusztusában történt eset is, amelyet az immár miniszterelnök Groza titkosszolgálati megfigyelése során jegyeztek fel. Eszerint Groza, mivel beosztottjai nem hajtották végre az utasítását, elkezdett káromkodni, és kijelentette, hogy „balkáni állam vagyunk, hogy Ausztria–Magyarországon amikor a miniszterelnök elrendelt valamit, az törvény volt stb.”. Notă, 15 August 1946. Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (A Securitate Irattárát vizsgáló Országos Bizottság Levéltára, Bukarest), Supravegherea dr. Petru Groza, D 010717, Vol. 7, f. 209.

¹⁰² Barzilay: i. m. 7.

- Génád, Eugen – Génád, Henrik: *Amintiri despre dr. Petru Groza, conducătorul Frontului plugarilor*. Csíki Székely Múzeum. Bányai László Hagyaték, IV. D. *Groza Péter volt miniszternek emlékirata, melyet 1944. május 25.-én kézbesítettek Gyárfás Elemérnek és erre Jakabffy Elemér észrevételei*. Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de Manuscrise – Carte Rară. Jakabffy, fam. A. 1145. 398–400.
- Groza, Petru: *Így indultunk... Részlet egy önéletrajzi regényből*. Kézirat, Serestély Béla jegyzetével és ajánlásával, 1960. március 15. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, MS 10.233/a.
- Jakabffy Elemér emlékirata*. Hátszeg, d. n. Jakabffy Elemér Alapítvány Kézirattára, Kolozsvár. Lelt. sz. K 954. Az eredeti gépirat digitalizált változata.
- Notă, 15 August 1946. Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (A Securitate Irattárát vizsgáló Országos Bizottság Levéltára, Bukarest), Supravegherea dr. Petru Groza, D 010717, Vol. 7, f. 209–210.
- Note personale ale tov. președinte dr. Petru Groza. 1929*. Arhiva Petru Groza din Deva (Petru Groza irattára, Déva), cutia nr. 81, „Spiritele”.
- O răfuială – singura – cu spiritele. 1929. Proces-Verbal*. Arhiva Petru Groza din Deva (Petru Groza irattára, Déva), cutia nr. 81, „Spiritele”.
- Réthy Zsolt személyi anyaga*. HM HIM Hadtörténelmi Levéltár, AKVI 17476 Réthy Zsolt.
- Vizita profesorilor indieni dl Mohamat Habib și d-na Afzar Afzaluddin la dl președinte dr. Petru Groza. 13 mai 1955*. Arhivele Naționale Istorice Centrale (Nemzeti Történelmi Központi Levéltár, Bukarest), Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, nr. inv. 3296, dos. nr. 152/1955.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A középeurópai szláv és germán tengerben a románok és magyarok egymásra vannak utalva. A Néppárt újból leszögezte konciliáns álláspontját a magyar kérdésben. *Ellenzék*, 1924. március 19. 1.
- A román belpolitika prognózisa. *Ellenzék*, 1921. december 23. 4.
- Ablonczy Balázs: *Impériumváltás a dévai várhegy alatt*. <https://trianon100.hu/blog-cikk/imperiumvaltas-a-devai-varhegy-alatt> (Utolsó letöltés: 2024. augusztus 19.)
- Antimánismul dlui Groza. *Patria*, 1921. június 12. 2.
- Az erdélyi Páneurópa-szervezkedés. *Temesvári Hírlap*, 1926. október 9. 9.
- Az igazi helyzetkép. Groza Péter dr. miniszter beszéde. *Magyar Kisebbség*, 1926. június 1. 406–415.
- Barzilay István: Emlékezés Dr. Petru Grozára. *Új Kelet*, 1958. január 17. 7.

- Baumgartner Bernadett: Európai integrációs törekvések Romániában a 20. század első felében. *Pro Minoritate*, 2007/2. 171–208.
- Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2013.
- Beke György: Groza faluja. *Hitel*, 2002/4. 77–93.
- Bítfoi, Dorin-Liviu: *Petru Groza, ultimul burghez. O biografie*. București: Compania, 2004.
- Bogdán László: Bisztrai. *Háromszék*, 1999. április 17. 5.
- Borsányi György: *Kun Béla. Politikai életrajz*. [Budapest]: Kossuth Könyvkiadó, 1979.
- Briand az Európai Egyesült Államok tervével meg akarja előzni Franciaország diplomáciai elszigetelődését. *Magyarság*, 1929. július 16. 1–2.
- Chirițoiu, Mircea: Cine a fost dr. Petru Groza? *Dosarele Istoriei*, 1998/2. 3–4., 6–10.
- Decei, Aurel: Procesele-verbale ale ședințelor Consiliului Național din Deva și alte documente privind comitatul Hunedoara în anii 1918–1919. *Sargetia. Acta Musei Devensis*, V. 1968. 311–377.
- Declaratiile dlui Iuliu Maniu. *Patria*, 1921. június 2. 1.
- Dehel Gábor: *Bisztrai Mária. Beszélgetőkönyv*. Kolozsvár: Komp-Press, 2011.
- Erdélyből jelentik. A Károlyi-kormány nemzetiségi minisztériumának válogatott iratai 1918. november 3. – 1919. január 29.* Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: L. Balogh Béni. Kolozsvár – Budapest: Iskola Alapítvány Kiadó – Magyar Nemzeti Levéltár, 2020.
- Gróza erdélyi miniszter bukása. *Ellenzék*, 1921. június 14. 5.
- Gróza erdélyi miniszter tekintélye. *Székely Nép*, 1921. július 13.
- Gróza erdélyi miniszter városunkban. *Székely Nép*, 1921. június 8. 1.
- Gróza miniszter megbukik? *Székely Nép*, 1921. június 15. 1.
- Gróza miniszter városunkban. *Tükör*, 1921. június 5. 3.
- Gróza útja a Székelyföldön. *Keleti Újság*, 1921. június 7. 5.
- Groza, Petru: *A börtön homályában. Malmaison, 1943–1944 telén*. 2. kiadás. Budapest: Gondolat Kiadó, 1986.
- Groza, Petru: *Adio lumii vechi! Memorii*. București: Compania, 2003.
- Guvernul român pentru Horthy. *Patria*, 1921. június 11. 3.
- György Béla: *A Romániai Országos Magyar Párt története (1922–1938)*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE BTK, 2006.
- „Hogy én romának születtem, az még nem ad jogot ahhoz, hogy bárkit is elnyomjak.” *Brassói Lapok*, 1926. május 14. 2.
- Ivașcu, George: Prefață. In: Dr. Petru Groza: *Articole, cuvîntări, interviuri. Texte alese*. București: Editura politică, 1973.
- Jászi Oszkár: Visszaemlékezés a Román Nemzeti Komitéval folytatott aradi tárgyalásaimra. In: *Jászi Oszkár publicisztikája. Válogatás*. Válogatta, szerkesztette

- és a jegyzeteket készítette Litván György és Varga F. János. Budapest: Magvető Kiadó, 1982. 311–328.
- K. Lengyel Zsolt: Páneurópa és transzszilvanizmus. Az 1920-as évek erdélyi magyar külpolitikai gondolkodásának történetéből. *Limes*, 2008/3. 233–250. Átdolgozva és kibővítve megjelent: In: *Haza és szülőföld. Tanulmányok a transzszilvanizmus történetéhez (1867–1945)*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület – Kriterion Könyvkiadó, 2022 [20. század. 8.], 138–160.
- Kacsó Sándor: *Virág alatt, iszap fölött*. Első kötet. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1985 [Tények és tanúk].
- L. Balogh Béni: *Petru Groza szászvárosi magyar kapcsolathálója. Osztálytársak és tanárok*. Kézirat, megjelenés előtt.
- Lazăr, Ilie: *Amintiri*. București: Fundația Academia Civică, 2000.
- Lazăr, Ioachim – Morar, Nicolae Marcel: *Hunedoreni și Marea Unire din 1918*. Deva: <https://biblioteca-digitala.ro>, 2009.
- Lazăr, Ioachim: Dr. Petru Groza și Marea Unire de la 1 Decembrie 1918. In: *Sargetia. Acta Musei Devensis*, XVIII–XIX. 1984–1985. 315–321.
- Ligeti Ernő: A páneurópai mozgalom. *Korunk*, 1926. október, 593–605.
- Magyar nap Déván. *Brassói Lapok*, 1926. május 21. 5.
- Marchut Réka: A magyar–román diplomáciai kapcsolatok keretei és kulcskérdései az 1920-as években. In: *Kisebbségi kérdések a magyar–román diplomáciai kapcsolatokban (1920–1931). Dokumentumok*. Válogatta, jegyzetekkel ellátta, a bevezető tanulmányt írta: Marchut Réka. Budapest – Pécs: Társadalomtudományi Kutatóközpont – Kronosz Kiadó, 2022. 23–107.
- Ormos Mária: *Közép-Európa. Volt? Van? Lesz? A fogalom változásai a 19–20. században*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2007.
- Páneurópa. *Magyar Kisebbség*, 1926/10. 361–366.
- Politica guvernului față de minoritățile. *Viitorul*, 1921. augusztus 28. 3.
- Procesul dela Deva. *Universul*, 1931. január 23. 6.
- Rabinovici, Herbert: Participarea Dr. Petru Groza la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918. In: *Sargetia. Acta Musei Devensis*, XVI–XVII. 1982–1983. 443–455.
- România és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban. Dokumentumok*. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: L. Balogh Béni. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020.
- Ruffy Péter: Kun Sándort kivégezték, Kun Béla pedig „hasonló betegségben halt meg...” *Brassói Lapok*, 1939. október 22. 12–13.
- Statele unite ale Europei. *Adevărul*, 1929. augusztus 6. 1.
- Tőkés Ernő: Egy nyilvánossági jogától megfosztott ősi kollégium szelleme. In: *A szászvárosi ev. ref. Kún-Kollegium emlékkönyve*. Szerk. Dr. Görög Ferencz. Cluj-Kolozsvár: Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, 1925. 166–169.

Un fost averescan în fața justiției. *Dreptatea*, 1931. március 1. 4.

Válaszok Kovács Lajos lelkész úrnak. Dr. Leitner Mihály válasza. *Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle*, 1925. május 1. 342–343.

Válság. *Ellenzék*, 1921. július 10. 1.

Vida Gábor: *Senkiháza. Erdélyi lektúr*. Budapest: Magvető, 2023.